

KÓKAY GYÖRGY

A pozsonyi újságenczúra II. József korában

II. JÓZSEF egész uralkodását ellentmondó értékelések kísérték korában csakúgy, mint halála után.¹ Nem képezte kivétel tárgyát ez alól enczúrarendelete és sajtópolitikája sem, amelyről kortársai egy része úgy beszélt, mint „kiterjesztett sajtószabadság”-ról, mások viszont — jobbról csakúgy, mint balról — burkolt, vagy nyílt formában, de támadást intéztek ellene. Egyházi részről, amellet, hogy fájlalták az egyháziak kiszorítását a cenzúraügyekből, azért támadták, mert túlságosan felvilágosultnak találták;² radikális oldalról viszont azért, mert az uralkodó cenzúraenyhítéseiben csak tétova kezdőlépéseket láttak a korabeli angol sajtóviszonyokhoz képest, a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadsága irányában, és mert a jozefinista „sajtószabadság” határait túl szűknek érezték. Különösen éles kritikát tartalmazott BAHRT német teológusnak egy 1787-ben két kiadásban is megjelent röpirata. Ez főleg azokat a megkötéseket rosszalta, amelyekkel II. JÓZSEF enczúrarendelete a vallási kérdésekkel kapcsolatban élt, és sikraszállt a szabadgondolkodók és az ateisták publikációs szabadságáért is. Vitatta, hogy az uralkodónak jogában állna — egyes esetektől eltekintve — „a legszentebb természetjogot”, a gondolat és a véleménynyilvánítás szabadságának a jogát korlátozni, ha csak nem akarunk visszasüllyedni a régi barbárságba.³ Mivel a

¹ A jozefinizmussal foglalkozó legújabb nemzetközi kutatási eredmények összefoglalását l.: BENDA Kálmán: *A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg-monarchiában*. Tört. Szle. 1965. 388—421.

² Egyházi részről a cenzúrarendelet egyik legnagyobb ellenfele MIGAZZI érsek volt. A radikális ellenzék bíráló megnyilatkozásai közé sorozhatjuk már BESSENYEINEK azokat a megnyilatkozásait, amelyeket a legújabban előkerült folyóiratában, a *Der Mann ohne Vorurtheil* 1781. évfolyamában a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadságáról olvashatunk. BESSENYEI ugyan nem foglalkozik konkrétan II. JÓZSEF cenzúrarendeletével, de munkájában több helyen, nyíltan és burkoltan egyaránt, élesen támadja az abszolutizmust, annak még felvilágosult változatát is, és a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban a jozefinista felfogásnál sokkal radikálisabb nézeteket vall.

³ (BAHRT, Karl Friedrich): *Ueber Pressfreyheit und deren Gränzen. Zur Beherrigung für Regenten, Censoren und Schriftsteller*. H. n. 1787.; és: Züllichau bei N. G. Frommaus seel. Erben. 1787. — Mindkét kiadás megtalálható a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában. — E műre egyébként egy évvel később, II. JÓZSEFnek szóló ajánlással válasz-irat jelent meg *Auch Etwas über die Pressfreyheit und ihre Gränzen, oder: Ist das Gesetz des Kaisers Joseph II. dass die christliche Religion nicht systematisch bestritten werden soll, ein weises Gesetz* címmel Lipszéban, amelyben „az Igazság egyik barátja” védelmébe vette II. JÓZSEF korlátozásait BAHRT támadásai ellen. E röpirat szerzője azt fejtegette, hogy ellentétben BAYLE, SPINOZA és BAHRT nézeteivel, a vallás nem közbömbös az állam és az uralkodó szempontjából: „Wo keine Religion ist, ist auch kein Gehorsam, Treue, Liebe. . .” (I. m. 37.)

kortársak mellett, a szakirodalomban is nagyon különböző értékelésekkel találkozunk a II. JÓZSEF-kori cenzúraviszonyokat illetően,⁴ mielőtt rátérünk újabb kutatási eredményeink ismertetésére, szükségesnek látszik a kérdés vázlatos áttekintése, különös tekintettel természetesen a korabeli újságcenzúrára. Ehhez az áttekintéshez, a korabeli forrásokon kívül, fel szeretnénk használni a jozefinizmussal foglalkozó történeti kutatások újabb eredményeit is.

II. JÓZSEF felvilágosult abszolutizmusa, amikor egy soknemzetiségű államban, nyugati mintájú, egységes monarchiát kívánt létrehozni, és ezért belenyúlt a rendi hagyományokba, nem a feudalizmus megszüntetésén, hanem ellenkezőleg: annak egy reformbürokrácia segítségével történő megtámogatásán fáradozott.⁵ Reformprogramjának végrehajtásához azonban új társadalmi bázisra volt szüksége, amelyet elsősorban az osztrák kereskedő és manufaktúraburzoáziában és az osztrák hivatalnoki rétegekben talált meg, melyek kifejlődését az uralkodó fiziokratizmusa is elősegítette. Hozzászámítható még e bázishoz az a jozefinista értelmiségi réteg is, amely nemcsak Ausztriában, hanem Csehországban és Magyarországon is reményekkel tekintett a felvilágosult uralkodó reformjai elé, és amelynek janzenista-pietista-rationalista szellemből táplálkozó reformizmusa és a teréziánus ortodoxiával való szembeállítását az uralkodó igyekezett felhasználni politikai céljai elérése érdekében. E célok legfontosabbika egy egységes, gazdaságilag és katonailag erős, nemzeti elkülönbözésektől mentes Habsburg-állam megalkotása volt, amelynek belső biztonságát és a forradalomtól való megóvását ideológiailag egy, a felvilágosodásnak bizonyos kezdeti fokával összeegyeztetett, és államilag ellenőrzött katolikus vallás lett volna hivatva biztosítani. Ezekhez a célkitűzésekhez simultak II. JÓZSEFnek azok a reformjai, amelyek a szellemi élet ellenőrzésével, a cenzúrával függtek össze. Az egész rendszer ellentmondásossága, reformokat és konzervatív vonásokat egyaránt tartalmazó jellege magyarázza meg a jozefinista sajtópolitika ellentmondásait is. De ahogyan II. JÓZSEF rendszerét illetően egyre inkább sikerül a kutatásnak a régi liberális legendáktól csakúgy, mint a mindenkori konzervatív, elfogult nézetektől megszabadulni, hasonlóképpen egyre tisztább képet kapunk a jozefinista sajtóviszonyok jellegére nézve is. A modern kutatás előtt ma már nem kétséges, hogy a jozefinizmus filozófiai alapjait képező korai francia államelmélet tanai, főleg PUFENDORF és Christian WOLFF közvetítésével, letompítva és megsűrve érkeztek Ausztriába. PUFENDORF és WOLFF a forradalmi elméletet az abszolút monarchiára alkalmazta. Ennek értelmében a „társadalmi szerződés”-sel a nép jogait az uralkodónak engedte át, aki korlátlanul uralkodik. SONNENFELS és MARTINI továbbfejlesztve ezt az elméletet, leszögezték: az emberiség még kiskorú, ezért erőszakkal is rá kell a jót kényszeríteni. Ez volt II. JÓZSEF felvilágosult abszo-

⁴ A magyar hírlapirodalom kezdeti évtizedének cenzúraviszonyaival a következő munkák foglalkoztak behatóbban: JAKAB Elek: *A censura Erdélyben*. Figyelő 1881. 161–182, 253–273, 333–356.; BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888.; WALDAPPEL József: *Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből*. Bp. 1935.; SASHEGYI Oszkár: *A német felvilágosodás és a magyar cenzúra*. Bp. 1938.; DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941.; GORIUPP Alisz: *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján*. Magy. Könyvszle. 1944. 1. sz.; SASHEGYI Oszkár: *II. József sajtópolitikája*. Századok. 1958. 88–118.; Uő: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. (Studia Historica 16.) és DEZSÉNYI Béla: *A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793*. Magy. Könyvszle. 1967. 12–39. 1.

⁵ Vö.: MARKOV, Walter: *Jozefinisták és jakobinusok*. Századok 1962. 401. és BENDA: *I. h.* 395.

lutizmusának filozófiai alapja, amely nyomán feljogosítva érezte magát, hogy az állampolgárok életét a bölcsőtől a sírig aprólékos szabályok közé szorítsa.⁶ Látni fogjuk, hogy ezek az embereket kiskorúaknak tartó, és ezért fölöttük gyámkodni kívánó regulák nem kímélték a szellemi életet, és benne — minden eddigi vélemény ellenére — az időszaki sajtót sem.

Kétségtelen, hogy azok a túlzások, amelyekkel a jozefinista cenzúra-reform megítélése során találkozunk, részben azzal magyarázhatók, hogy II. JÓZSEF évtizede előtt is, meg utána is még súlyosabb volt a helyzet a vélemény- és publikálási-szabadság terén. Így eleve kiemelkedővé válik az az eredmény is, amelyet MÁRIA TERÉZIÁHOZ és I. FERENCHEZ képest a jozefinizmus évtizede jelentett, még akkor is, ha ez az angol és hollandiai, valamint egyes német területeken uralkodó sajtószabadsághoz képest, már a kortársak radikálisabban gondolkodó kritikusaikat sem elégitette ki.

A II. JÓZSEF cenzúra-reformjaihoz vezető kezdő lépések megtörténtek már MÁRIA TERÉZIA uralkodása alatt. Az uralkodónó, ha nem is meggyőződésből, hanem pusztán politikai belátásból hozzájárult ahhoz, hogy a cenzúra fokozatosan világi kézbe kerüljön. Abban a harcban amely VAN SWIETEN és a jezsuiták között folyt MÁRIA TERÉZIA közvetítő szerepet igyekezett betölteni, és még az egyházi szempontokat is figyelembe vette. Ennek is tulajdonítható, hogy amikor a küzdelem a hetvenes évek elején VAN SWIETEN győzelmével eldőlt, és a cenzúrabizottság tisztán állami szerv lett, abban még továbbra is számos pap is helyet foglalt. Ezért MÁRIA TERÉZIA uralkodása alatt a cenzúra, elvilágiasodása mellett is, megmaradt a felvilágosodás elleni harc eszközeként, amelynek feladata a Habsburg-ellenes és a politikailag veszélyes művek megjelenésének megakadályozásán kívül, továbbra is az akatolikus munkák elnyomása volt. VAN SWIETEN maga is hű katolikus volt, akit éppen janzenizmusa miatt űztek el hazájából. Nem a vallás ellen lépett fel, hanem csupán a túlkapások ellen. A cenzúrárt a teológusok helyett — akik mint felháborodottan mondta, megbotránkoztak egy anatómiai könyv ábráin, és eltiltottak fontos tudományos munkákat — képzett szakemberekre kívánta bízni. De az ő cenzúragépezete is megtiltotta LESSING, WIELAND, VOLTAIRE, MACHIAVELLI és ROUSSEAU egyes műveit, sőt a *Musen-almanach* 1770. évi kötetét. II. JÓZSEF 1765-ben, még társuralkodói minőségben, egy emlékiratában fel is szólalt a túl kemény cenzúra ellen.⁷

A birodalom egyes országaiban, és különösen Magyarországon, az egyházi ortodoxia és a rendi befolyás a cenzúra területén szinte változatlanul megmaradt. A hazai cenzúra-ügyekben a helytartótanács egyházi bizottsága döntött, melynek elnöke az esztergomi érsek, cenzorai pedig főleg jezsuiták voltak. Bár történtek kísérletek MÁRIA TERÉZIA uralkodásának vége felé a birodalom cenzúra-ügyeinek a központosítására, a teljes centralizációt, a tartományi bizottságok feloszlatásával, II. JÓZSEF hozta létre, aki mindjárt uralkodása kezdetén hozzálátott az egész cenzúra-ügy átszervezéséhez.⁸

⁶ BENDA: I. h. 392.

⁷ GNAU, Hermann: *Die Zensur unter Joseph II.* Strassburg u. Leipzig, 1911. 10–17. — Ezeket a cenzúráviszonyokat jellemezte így HELVETIUS: „Bécsben, Párisban, Lisszabonban és valamennyi katolikus országban engedélyezik az operák, a színjátékok a regények és még néhány jó mértani és orvostudományi könyv áruba bocsátását. Minden másfajta mű, még akkor is, ha Európa többi részében magasrendűnek tartják, tiltott műnek számít. Ilyen művek a Voltaire-ek, a Marmontelek, a Rousseau-k, a Montesquieu-k stb. munkái.” (HELVETIUS: *Az emberről*, Bp. 1964, 49.)

⁸ SASHEGYI Oszkár: I. m. 56. és i. h. 89–90.

II. JÓZSEF 1781. június 11-én megjelent híres cenzúrarendelete (amely az uralkodó által már az év elején megfogalmazott alapszabályoknak némileg módosított változata volt) szervezetileg központosítást és egységesítést, érdemben pedig bizonyos enyhítéseket jelentett, különösen az egyházi kérdésekben és bizonyos fokig a nemkatolikus vallási kiadványok szempontjából. De hogy az a felvilágosodás, amit szolgálni kívánt, milyen szűk határok között mozgott, bizonyítja a rendelkezés több pontja csakúgy, mint a későbbi cenzúragyakorlat. Ami az államjogi és politikai kérdéseket illeti, e téren továbbra is fenntartotta és gyakorolta a legszigorúbb cenzúrákat.

Az egyházpolitikai küzdelmekben, hogy a klérus ellenállását megtörje, mindkét fél számára szabadságot biztosított. Ugyanakkor nem engedélyezte a vallást rendszeresen támadó, vagy azt „nyilvánosan gúny és nevetség tárgyává tevő” munkákat. (Ezt kifogásolta, miként hivatkoztunk már rá: BAHRDT kritikája is elsősorban.) A protestánsok számára engedélyezett sajtószabadság sem volt korlátlan, hanem számos megkötést tartalmazott. II. JÓZSEF szerint a barokk vonásaitól megszabadított katolikus vallás inkább képes a haladást szolgálni mint a protestáns.⁹ A jórészt reform-katolicizmus híveire támaszkodó egyházpolitikájával éppen abszolutizmusának szellemi eszközévé kívánta tenni újra a katolikus egyházat, amelyet az egyházi körök merev konzervatívizmusa alkalmatlanná tett erre a szerepre. Végso fokon minderre II. JÓZSEF-nek hatalmi okokból volt szüksége: a parasztmozgalmak elfojtása végett az egyházban látta a legjobb eszközt arra, hogy a népből jó és engedelmes állampolgárokat és alattvalókat neveljen.

Politikai téren még kisebb volt a cenzúra által engedélyezett szabadság. Jellemző, hogy amikor RAYNALnak, a magyar felvilágosultak előtt is népszerű és ismert *Histoire philosophique et politique des Etablissements et de Commerce des Européens dans les deux Indes* c. 1770-ben kiadott, majd 1780/81-ben újra megjelent művére a konzervatív egyházi ellenzék feje, MGAZZI érsek 1781. október 20-án felhívta a kormányzat figyelmét és a francia példa alapján annak betiltását követelte, a legfelsőbb hely rövidesen intézkedett, és az uralkodó döntése nyomán mindkét kiadásra nézve tilalmat rendeltek el a „keresztény vallás, minden fejedelem és állam számára igen veszélyes” könyvet illetően.¹⁰

Politikai téren nem tért el lényegesen II. JÓZSEF azoktól az elvektől, amelyeket SONNENFELS a sok kiadásban megjelent és szinte az osztrák államtisztviselők kátéjává vált államjogi kézikönyvében a cenzúra szükségességéről és az általános véleménynyilvánítás szabadságának veszélyeiről kifejtett.¹¹ *A Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft I—II.* c. műben

⁹ WINTER, Eduard: *Der Josefinizismus. Die Geschichte des österreichischen Reform-katholizismus.* Berlin, 1962. 102, 103.

¹⁰ WINTER: *I. m.* 83—84.

¹¹ Idézi GNAU: *I. m.* 53. — A jozefinista cenzúrareformmal kapcsolatos, egyes kutatók közötti véleményeltérésekre igen jellemző, hogy SASHEGYI Oszkár, a jozefinista cenzúra kiváló ismerője és monográfusa szerint GNAU — i. m.-ben — a „légből szedte” azt a megállapítását, hogy II. JÓZSEF politikai szempontból nem kívánt felvilágosodást és hogy a cenzúra által a néptömegeket tudatlanságban akarta tartani. (SASHEGYI: *I. m.* 127—128.) De mi is — főleg az alább feltárandó és SASHEGYI által nem ismert levéltári anyag alapján, de megegyezően a jozefinizmussal kapcsolatos legújabb kutatási eredményekkel is — úgy látjuk, hogy II. JÓZSEF nemcsak aktív politikai szerepet nem szánt a népnek, hanem távol állt tőle valamilyen szabad, politikai közvéleménynek a kialakítására való törekvés is, amit pedig SASHEGYI Oszkár a jozefinista ú. n. kritikai szabadság és cenzúrareform legnagyobb jelentőségének tart. (*I. m.* 130.)

ezt olvassuk: „In Ansehung der Religion, der moralischen und politischen Meinungen der Bürger ist nichts gefährlicher als eine allgemeine Freyheit, alles, was der Religion, dem Staate, den Sitten und einer guten Denkungsart entgegen ist, zu schreiben und alle Schriften, dieser Art zu lesen. Die Büchercensur, wodurch die Freyheit Schranken erhält ist daher als eine der nothwendigeren Polizeyanstalten anzusehen.” Már a francia forradalom előtti kiadásokban is állandóan ott szerepel a zendülésektől és a felkelésektől való félelem, és az angol forradalom példájára az a lehetőség, hogy szónokok, prédikátorok, tanítók, színészek, újságírók és írók, miként MILTON, a forradalmak résztvevőivé lehetnek. Ezért ajánlatos a nyomtatott újságokat és könyveket, a rendes cenzúrán kívül, állami cenzúra alá is bocsátani, és a kéziratok újságokat pedig teljesen megszüntetni: „Ueberhaupt Zeitungsblätter und alle Bücher, welche in die Staatsgeschäfte einschlagen, sind ausser der ordentlichen Censur, auch der Staatscensur zu unterwerfen, und es ist eine weise Vorsichtigkeit der Regierung, wenn geschriebener Zeitungsblätter gänzlich abgeschafft werden.”¹²

Látszólag, az újságok cenzúráját illetően, mégis lényeges változás következett be II. JÓZSEF cenzúrendeletével, hiszen ezeknek vizsgálatát a hirdetésekkel és az imádságokkal együtt csupán rövid úton kellett az egyes országok hatóságainak, tehát nem is a központi, bécsi cenzúrahivatalnak elvégeznie.¹³ Sajtótörténeti irodalmunk egy része csupán ennek a mondatnak az alapján ítélte meg II. JÓZSEFnek a hírlapcenzúrához való viszonyát, és így méltán gondolhatta azt liberálisnak. Ma már tudjuk azonban, hogy a gyakorlat mást mutatott. Miként STRASSER írja a jozefinista sajtóról szóló munkájában: az uralkodó nem volt tudatában, milyen szellemeket szabadított fel.¹⁴ De a folytatás ezen a téren sem igen tért el a sonnenfelsi elvektől. WIESNER és ZENKER azon a véleményen volt, valószínűleg WINCKLER nyomán, hogy II. JÓZSEF azért becsülte csak le a sajtó szerepét, és helyezte rendeletében a hirdetésekkel egy szintre, mert ezzel védeni akarta a régi szellemű cenzorok szigorától.¹⁵ Az újabb kutatások azonban e feltevést legendának nyilvánítják, hiszen kétségtelen, hogy elsősorban ő maga avatkozott bele a hírlapok cenzúrázásába, és¹⁶ mint GNAU írja: az újságok üldözése tőle indult ki. Valószínűbbnek látszik, hogy II. JÓZSEF a terézianus kor színtelen referáló hírlapjait nem tartotta veszélyeseknek. Uralkodása során azonban, amikor a bécsi újságok mellett — éppen az általa megkönnyített lehetőségekkel élve — birodalmának többi országában is megindult a hírlapirodalom, e lapok egyre több gondot kezdtek okozni számára. Egyébként is: éppen ezekben az években — jórészt az észak-amerikai függetlenségi háború hatására — jelentős fejlődésen ment át az európai sajtó a referáló iránytól a véleménynyilvánítás felé.

Még a cenzúrapátens kiadásának napján, udvari rendeletet adott ki, amely megtiltotta, hogy újságokat és kalendáriumokat kinyomassanak anélkül, hogy az Imprimatur-t rájuk nem írják. Egy félévvel későbbi kormány-

¹² SONNENFELS, Joseph, von: *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*. 3. Aufl. Wien, 1770. I. 86—87, 92—93.

¹³ „Was Anschlagzetteln, Zeitungen, Gebetter und dergleichen betrifft da hätten die Landesstellen zu sorgen und einen aus ihrem Gremio zu bestimmen, der die Sachen kurz untersuchte und das Imprimatur zusetzte.” — A rendelet és az ezt megelőző tervezet teljes szövegét közli: GNAU: I. m.-ban.

¹⁴ STRASSER, Kurt: *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit*. Wien, 1962. 13.

¹⁵ GNAU: I. m. 65.

¹⁶ GNAU: I. m. 63.

rendelet az e vétségért járó büntetést 6—12, sőt 24 Dukátban állapítja meg. Egy év múlva már 100 Dukátos büntetés is előfordul. Túlzás nélkül beszélhetünk tehát már ekkor egy alapos, előzetes cenzúráról.¹⁷

A jozefinista újságcenzúra további gyakorlata pedig azt bizonyítja, hogy ez az előzetes cenzúra — továbbiak során erős utólagos ellenőrzéssel is kiegészül. Ismeretes az irodalomból II. JÓZSEFnek az a feltűnő beavatkozása az újságok cenzúrázásába, amelyre 1781-ben az egyik bécsi lapban közzétett, Galiciával kapcsolatos cikk adott alkalmat. E cikk nem tartalmazott mást, mint statisztikai adatokat a legutóbbi népszámlálás alapján. Az uralkodó azonban nyomban szigorú vizsgálatot indított, és a kiadók — mint kiderült az *Ungrisches Magazin*ban is megjelentek ezek a kimutatások — csak azért menekültek meg a felelősségre vonás alól, mert az adatokat a cenzúra hozzájárulásával egy berlini folyóiratból a belföldi sajtó vette át. II. JÓZSEF a jövőre nézve azonban úgy intézkedett, hogy a cenzúra ne engedélyezze olyan hírek közlését, amelyek az állam belső erejére vonatkoznak. Az ügy a bécsi cenzúrabizottságban is nagy visszhangot váltott ki. A bizottság elnöke, CHOTEK gróf, védelmébe vette a cenzúrabizottságot, és arra hivatkozott, hogy a XVIII. században már nem lehet eltitkolni ilyen adatokat, hiszen a politikai aritmetika segítségével úgyis ki lehet számítani a lakosság számát.¹⁸ Az ügy folytatása azután az lett, hogy az uralkodó elrendelte: a jövőben az állam erőit érintő írásművek engedélyezése előtt ki kell kérni az illetékes udvari hatóság véleményét. CHOTEK gróf és az udvari kancellária rámutatott arra, hogy jóformán a hatóságok lassú ügykezelése sok zavart okozna. Végül is a császár elfogadta CHOTEK gróf javaslatát. Ennek értelmében az udvari hatóságok szerepe a politikai cenzúra terén csak a tanácsadásra korlátozódott.¹⁹ Tehát II. JÓZSEF már uralkodása elején, határozottan beleavatkozott az időszaki sajtó cenzúrázásába és nem kis meglepetésére magának a bécsi cenzúrabizottságnak, egy statisztikai jellegű cikkből hatalmas ügyet kavart fel. A cenzúrabizottság elnökének, CHOTEK grófnak, az angliai sajtóviszonyokra utaló megjegyzése, ti. hogy a legnagyobb nyíltsággal tárgyalják az újságok az ilyenféle híreket, jól mutatja, mennyire félreértették még ők is II. József szándékait. „Minden titkolódzás bizalmatlanságot kelt” — ez volt CHOTEK gróf véleménye, de az uralkodó nem kívánt belpolitikai vonatkozásban a közvélemény tájékoztatása árán bizalmat szerezni magának, ehhez még túlzottan abszolút uralkodó volt. Ez az eset is élő cáfolata annak, mintha II. JÓZSEF a cenzúrával szemben védelmébe akarta volna venni a sajtót, hiszen éppen ő igyekezett azt korlátozni.

Egy 1784 március 17-én, KOLLOWRAT grófhoz intézett levelében azt rosszalta, hogy egyes bécsi lapok csupán az ő személyével foglalkoznak. Kéri, tiltsák meg ezt a szerkesztőnek, és a lapok csak a nyilvánosságnak szánt rendeletek és intézkedések közzlésére szorítkozzanak.²⁰ Az az uralkodó tehát, aki néhány évvel korábban még engedélyezte, sőt megkívánta a személyét illető kritikát is, 1784-ben már azt kérte, hogy az újságok csak rendeleteket közöljenek. Az átirat szerint ugyan e fordulatot nem a bécsi sajtó kritikái váltották ki, hanem a személyével foglalkozó nagyszámú dicsőítő és hízelgő cikk. De

¹⁷ STRASSER: *I. m.* 13.

¹⁹ GNAU: *I. m.* 60.; SASHEGYI: *I. h.* 107—108.

¹⁸ E módszert alkalmazta 1787-ben RÁT Mátyás is, aki a magyar anyanyelvű lakosság számára nézve végzett ilyen számításokat. Vö.: KÓKAY György: *A politikai aritmetika magyarországi történetéhez*. Statiszt. Szle. 1966. 898—908.

²⁰ GNAU: *I. m.* 61.

az a körülmény, hogy az uralkodó ezúttal már nem is emlegeti a sajtónak azt a feladatát, hogy bírálja az államigazgatásban előforduló visszásságokat, vagy magát az uralkodót, hanem egyszerűen rendeletek publikálására kívánja az újságok tevékenységét korlátozni, azt bizonyítja: a levél megírásának ez volt az igazi oka, és nem a szerény tiltakozás a dicsőítés ellen.²¹ E dicsőítés ugyanis a továbbiak során is megtalálható a lapokban, annélkül, hogy komolyabb következményekkel járt volna.

Az irodalomban eddig ismert esetek sorát folytathatjuk azokkal az újabb adatokkal, amelyeket a magyar újságírás első évtizedének cenzúrai vizsgálatára vonatkozóan találtunk a pozsonyi városi levéltár²² aktái között. Sajtótörténeti irodalmunkban a hírlapok cenzúráját főleg II. JÓZSEF halála utáni időktől kezdve tartották számon, a nyolcvanas évekről pedig úgy emlékeztek meg, mint „a szabadabb szellemben kezelt cenzúra” koráról. E megállapítás, az újabban feltárt adatok alapján — úgy érezzük — módosításra szorul.

Pozsonyban, a nyolcvanas évek elején, az uralkodó rendelkezése értelmében, az újságenczúrát a Helytartótanács kebeléből választott revizor végezte. Bár a magyar területen csak 1782. június 8-án lépett életbe az új rendelkezés²³, lényeges változást nem ez eredményezett; előtte is, utána is vannak nyomai az újságenczúrának. Szervezeti változást hozott a Helytartótanács Budára költözése 1784-ben. Ennek következménye az lett, hogy ettől kezdve a pozsonyi Magisztrátusnak kellett az újságok revíziójáról gondoskodni. Érdemi változást és fordulatot az erdélyi román parasztlázadással kapcsolatos hírek közlése jelentett. Ezeknek az átengedése általános rosszalást keltett, és maga az uralkodó is intézkedett a cenzúra megszigorításáról. Majd, az évtized második felében, a belgiumi felkelés és a török háború kitörése befolyásolta a pozsonyi újságenczúrát, és azt egyre jobban megszigorította.

A *Magyar Hirmondó* 1781. január 31-i számában RÁT Mátyás egy megjegyzéséből kitűnik, hogy az újság 8. levelében a „a Felső Hatalmasságtól okozott üresség”-et pótolni kívánták, de a nagy sietség miatt sok hiba maradt a szedésben. Működött tehát már ekkor a cenzor, bár levéltári nyoma nem maradt ezideji tevékenységének. Mivel Pozsonyban jelent meg az a lap — (ti. az *Ungrisches Magazin*) —, amely az egyik, már említett cikket közölte Galícia és Lodóméria népesedési viszonyairól — utasítás érkezik az uralkodótól a Magisztrátushoz, amely szerint meg kell inteni a revizorokat, hogy a jövőben ne engedélyezzenek ilyen tárgyú cikket megjelenni. Ezzel kapcsolatban utasítani kell a nyomdászokat is arra, hogy az újságokat legalább 24 órával a postázás előtt nyújtsák be a revizoroknak és a többi példányt csak a revízió után nyomják ki.²⁴ E rendelkezés értelmében a Helytartótanács a Magisztrátuson keresztül utasítja PATZKÓ Ferenc nyomdászt, a *Magyar Hirmondó* kiadóját, a rendelkezés tudomásulvételére.²⁵ A pozsonyi *Kundschafts-Blatt* — amelynek

²¹ STRASSER: I. m. 29.

²² E helyen mondok köszönetet dr. Jan ČAPLOVIČ professzor úrnak, a pozsonyi Akadémiai Könyvtár vezetőjének, és a Pozsonyi Városi Levéltár munkatársainak a kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségükért.

²³ WALDAFFEL: I. m. 4—5.

²⁴ Mestky Archiv, Bratislava. Pozsonyi Városi Levéltár (PVL) CL 1781. N. 306. (Okt. 8.) — Innen is világosan kiderül, hogy előzetes cenzúra működött Pozsonyban. (Vö. SASHEGYI: I. m. 143., ahol azt írja: a helyi hatóságok csak utólagos kontrollt gyakoroltak.)

²⁵ PVL — CL 1781. N. 332. (Nov. 2.)

csak létezéséről tudunk, de példányaikat nem ismerjük²⁶ — az általa közölt „ártalmas hírek” miatt, szintén figyelmeztetésben részesült. A jövőben e lapot sem szabad kinyomtatni addig, amíg a Helytartótanács revizora körültekintően át nem nézte.²⁷ A következő év elején, mivel néhány újság olyan könyveket hirdetett eladásra, amelyek tiltottak voltak, felhívja a Helytartótanács a Magisztrátus figyelmét, hogy a könyveket a revizorok mindig vizsgálják át.²⁸ 1783 nyarán jellegzetes utasítást küld a Helytartótanács a Magisztrátusnak. Ebben azokra a fiatalokra hívja fel a figyelmet, akiket gyakran lehet látni, amint tereken összejönnek, és hangoskodva beszélnek meg egymás között a különböző, a közre nem csak hogy nem hasznos, hanem mind erre, mind pedig saját saját magukra nézve igen ártalmas, igazságtalan és előítéleteket tartalmazó rölapok és könyvecskék híreit. Ezeket felolvassák és nyíltan meg tárgyalják egymás között; noha e munkákat nem látta sem revizor, sem cenzor. Utasítja a Helytartótanács a Magisztrátust, gondoskodjék róla, hogy az ilyen ártalmas, mind a köz, mind pedig egyesek szempontjából előítéletekkel teli és jogosulatlan írárok a jövőben ne terjedhessenek nyilvánosan, amíg nem cenzúrázták, vagy felsőbb hely elé nem terjesztették őket. Az át nem nézett és nem helyeselt rölapokra és füzetekre nézve pedig elkobzást rendelt el.²⁹ E szinte szorongó félelem attól, hogy fiatal fiúk bizonyos kiadványokat — ezek sorában valószínűleg újságok és folyóiratok is voltak a rölapok mellett — nyilvánosan megvitassanak, és ezekből tereken egymásnak felovassanak, tipikusan sonnenfelsi aggodalom. Ő figyelmeztette arra a rendőrséget, hogy az utcákon nem szabad eltérni semmiféle csoportosulást, különösen nem a nép nyugtalansága idején, hiszen a III. HENRIK elleni felkelés is párizsi iskolásfiúk csoportosulásával kezdődött.³⁰

1784-től lényeges változás állt be a pozsonyi újságenczúra szervezetében. A Helytartótanács, Budára helyezése miatt, a pozsonyi újságok cenzúrázását nem tudta tovább ellátni, ezért a városi tanácsra szállt át a feladat. „A dolgok rendje és a helyes politikai belátás szükségessé teszi, hogy az újságokat, terjesztésük előtt cenzúráznak vessék alá, és csak azután nyomassák ki” — szögezi le ismét az újságenczúra szükségességét a Helytartótanács átirata. Utasítja a Magisztrátust, hogy saját kebelén belül jelöljön ki egy személyt, aki jártas a literatúrában és a politikában, és helyes ítélőképességgel rendelkezik. A kiválasztott személynek megküldik majd a szükséges tájékoztatást a szabályokat és a formákat illetően.³¹ A Magisztrátus október 1-én kijelölte azokat a

²⁶ DEZSÉNYI: *I. m.* 57.

²⁷ PVL — CL 1781. N. 320. (Okt. 22.)

²⁸ PVL — CL 1782. N. 34. (Febr. 4.)

²⁹ PVL — CL 1783. N. 298. (Júl. 21.) — „Cum non raro observare sit, isthic tum

Pueros, cum et alios eum in Finem conductos, et per Plateas clamorese discurrentes, diversas Pagellas, et Libellos, varia comenta, Publicoque non modo non utiles, verum tam huic, quam privatis etiam noxios potius, injurios, atque praejudiciosas Rumores referentes passim proclamari ac publice distrahi, absque eo, quin ejusmodi Pagellae et Libelli per quempiam praevisi, censurati, probatique fuisse comperiantur. . .”

³⁰ „Zusammenrottungen auf Strassen, wovon die Ursache nicht am Tage liegt, sindnie, besonders aber bey glimmender Unruhe des Volkes nicht zu dulden. Der Anfang der Barrikade gegen Heinrich den III. war eine Zusammenrottung der Schnulknaben von Paris.” (SONNENFELS: *I. k. I.* 94.)

³¹ PVL — CL 1784. N. 388. (Szept. 20.) Ez az átirat, csakúgy, mint számos ezt követő, világos cáfolata annak az állításnak, amely szerint a helyi hatóságok nem kaptak írásbeli instrukciókat és utasításokat az újságenczúrárt illetően azon kívül, hogy azokat „csak rövid úton” kell átnézni. (Vö. SASHEGYI: *I. m.* 143.)

személyeket, akik a városban megjelenő három újságnak: a *Magyar Hirmondó*-nak, a *Pressburger Zeitung*nak és a szlovákok cseh nyelvű lapjának, a *Presspurské Noviny*nak a revízióját fogják végezni a jövőben. A magyar újság revizora VANCsAY Mihály, a szlováké SCHÜTZ Balthazár, a németé pedig WINDISCH Károly Gottlieb lett, aki korábban maga is szerkesztője volt a pozsonyi német újságnak.³²

Az október 18-i ülésen röviden összefoglalták a Magisztrátus revizorainak a legfontosabb teendőit. Mindenekelőtt serényen és éberén kellett a revíziós munkát elvégezni, hogy az újságokba ne kerüljön be semmi olyasmi, ami az uralkodót, az államot, vallást vagy a jó erkölcsöket sérti. (Tehát a tipikus sonnenfelsi formula!) Észrevételeikről rendszeresen jelentést tartoztak tenni a Magisztrátusnak.³³

Az új revizori együttes működéséről a pozsonyi városi tanács jegyzőkönyvének tanúsága szerint, hetenkint tettek jelentést a revizorok a Magisztrátusnak. Az első jelentéstételre október 25-én került sor. VANCsAY távollétében SCHÜTZ számolt be a szlovák lap mellett a magyar újságról is, WINDISCH pedig a német újság utolsó számairól referált. Egyikük sem talált bennük semmi „megbotránkoztató” cikket. Az első kifogást WINDISCH emelte: a *Pressburger Zeitung* október 30-i számából törölte azt a *Wiener Kirchenzeitung*-ból átvett cikket, amelyet kártékonynak ítélt a cseh katolikus vallásra nézve. VANCsAY a *Magyar Hirmondó*ban mindössze néhány sajtóhibát (!) talált, amelyeket kijavított. A november 17-i és 20-i német újságban ismét WINDISCH eszközölt némi változtatást: egy „célzatos” helyet nyomban megváltoztatott.

A városi Magisztrátus hatáskörébe került újságenczúra az első hetekben nem bizonyult különösebben szigorúnak. De már ekkor figyelemreméltó az a tipikus jozefinista aprólékoság és adminisztratív alaposág, amellyel a Helytartótanács igyekezett megszervezni az újságrevíziót a Magisztrátus körében. Még arra is kiterjedt a figyelme, hogy részletes utasítást adjon arra nézve, milyen táblázatok és rubrikák segítségével tartsák nyilván a már átnézett újságszámokat.³⁴ Röviddel ezután azonban, az erdélyi események megélénytették a pozsonyi újságrevíziót végző tisztviselők munkáját, és magára az újságenczúrára nézve is befolyással voltak.

A XVIII. század legnagyobb méretű jobbágyfelkeléséről beszámoltak a pozsonyi lapok. Bár e hírek egy részét már a revizorok is törölték, mégis egyre-másra érkeztek a pozsonyi Magisztrátushoz az újság cenzúrájának szigorítását követelő levelek, átiratok. Elsőnek SCHÜTZ emelte fel szavát a Magisztrátusban a szlovák újságban olvasható erdélyi cikkek miatt. A november 27-i számban megjelent közleményt ugyanis az uralkodó és az állam szempontjából igen károsnak ítélte, és ezért törölte az újság erdélyi híreivel kapcsolatos megállapításait. Ezekben arról volt szó, hogy amit az erdélyi román jobbágyssereg véghez visz, az őfelsége akaratából és parancsára történik, hogy így a földesurakat felszámolják. Ugyancsak ő a lap december 1-i és 4-i számaiból kihúzta azokat az adatokat, amelyek szerint a „rebellesek” száma 13 és 20 ezer, mint feltűnő dolgot. (Pedig e szám nem is volt irreális, hiszen a felkelők számát a mai kutatás 30 ezerre becsüli.³⁵ De nem is a híradás meg-

³² PVL — Protocollum Actionale 1784. 569—570, 575. (Okt. 1.)

³³ PVL — Protocollum Magistratuale 1784. 599. (Okt. 18.)

³⁴ PVL — CL 1784. N. 495. (Dec. 27.)

³⁵ *Magyarország története*. Bp. 1964. I. 388.

bízhatatlanságát vitatták, hanem azt, hogy ilyen eseményről egyáltalán hírt adtak. Főleg attól féltek, hogy a példa követőkre talál, mint ahogyan a Helytartótanácsnak ez az aggodalma ezekben a napokban máshol is kifejezésre jutott. HORA és KLOSKA személyleírásának a pozsonyi tanács számára való megküldése alkalmával ezt írták: félő hogy a lakosságot máshol is a pártjukra állítják.)³⁶ A következő hetekben főleg WINDISCH talált a rábizott újságban, a *Pressburger Zeitungban*, nem közölhető helyeket.³⁷ A december 4-i számban a nagyvárosok leányiskoláival foglalkozó közleményben talált céltatos kivetnivaló részeket. A 11-i számban pedig két párizsi hírt törölt az újságból, amelyekben céltatosságot vélt felfedezni. Az egyikben arról volt szó, hogy Franciaország százezer emberrel siet Németalföld segítségére, a másikban pedig arról, hogy a bécsi udvarnak mik a valódi szándékai a Scheldén való szabad közlekedéssel. WINDISCH, aki ügylátszik a leggondosabban igyekezett eleget tenni revizori hivatalának, nem tévesztette szem elől a politikailag kényes közlemények mellett a „jó erkölcsöket sértő” cikkeket sem. A december 15-i számból egy a nők háborújáról szóló „szegényes” és „izetlen” elbeszélést törölt, mert az igen keserű gúnyolódást tartalmazott a szépnemmel kapcsolatban. (Mivel maga a főlap általában csak híreket közölt, ez az elbeszélés valószínűleg az újság melléklapjában jelenhetett meg, amelyet úgy látszik, szintén WINDISCHÉK cenzúráztak.) Az elbeszélés egyébként már megjelent a *Siebenbürger Zeitungban*. A lap december 18-i számában pedig annak az állítólag hamis hírnek a közlését nem engedélyezte, amely az uralkodó költségén a toscanai nagyherceg részére Pozsonyban építendő palotáról emlékezett meg.

A pozsonyi magyar újság revizora, VANCsAY Mihály mindeddig nem talált kivetni valót a *Magyar Hírmondó* hírei között. Ennek oka az ő elnézőbb magatartásán kívül, abban is kereshető, hogy a magyar nyelvű újság szerkesztését ekkor SZACSVAY Sándor végezte, aki — miként később a *Magyar Kurír* élén — már itt is hangot adott a II. JÓZSEF iránti lelkesedésének. (Másképpen WINDISCHnek minden bizonnyal azért is volt a legnehezebb dolga, mert a német nyelvű lapot Bécsben is mindenki megértette, a magyart és a cseh nyelvűt azonban csak kevesen. Éppen ezért is kellett a szlovák újságnak a későbbiek során német nyelvű fordítást is mellékelnie.) Néhányszor azonban mégis megcenzúrázták SZACSVAY lapját. Az újság december 22-i számában annak hírüladásához, hogy az uralkodó a felkelő románok közül azoknak, akik békésen hazavonulnak, kegyelmet ad, ezt a megjegyzést fűzte: „Közmondás, amely eb egyszer a Dunát által úsza, másszor is neki fog úszni, és hogy a Gonosz-ságnak Szerentsés kimenetele többeket is Gonoszra vonsz.” A revizor törölte e megjegyzést, mert úgy látszik, az uralkodó intézkedésének a bírálatát látta benne.

Majd ismét WINDISCH cenzori tevékenységéről tudósít a napló. A *Pressburger Zeitung* december 22-i számából törölte azt a hírt, amelyik szerint az erdélyi román felkelők a Szent Szűz képét lándzsával átdöfték és a talapatára ezt írták föl: „Ha te a magyarok Védőasszonya vagy, mentsd ki e népet a mi kezünk közül!”, mert nagyon botránkoztatónak vélte. A decemberi 25-i számból pedig egy Berlinből származó, és a „legfelségesebb császári udvarra nézve

³⁶ PVL — CL 1785. N. 5. (Jan. 4.)

³⁷ Ezt, valamint a következő cenzúrai megjegyzéseket ld. a Magisztratusi jegyzőkönyv (Protocollum Magistratuale) 1784. és 1785. köteteiben, a 607, 663, 676, 682, 691, 704, 724, 728—729., illetve a 4, 30, 82 és 107—108. l-on.

hátrányos” cikket teljesen kihúzott a pozsonyi revizor. Egyúttal a legkomolyabban megtiltotta az újságíróknak, hogy hasonló, a vallást és az államot sértő cikkek beiktatásától teljesen tartózkodják a jövőben. A *Pressburger Zeitung* szerkesztője ekkor TÁLLYAI Dániel volt, akire két évvel később, 1786-ban egy nagyszabású újságkiadó vállalat terve révén, még sok összetűzés várt a hatóságokkal. Kérésének elvetésében szerepet játszhatott már e korábbi összeütközései a cenzúrával.

Figyelemreméltó a *Magyar Hirmondó* 1785. januári 1-i számából kicenzúrázott mondat, hiszen az csak általánosságban emlegette a keresztény fejedelmeket, és SZACSVAY esetében bizonyosan nem volt szó arról, hogy II. JÓZSEF-re vonatkoztatassa, hiszen a vallási tolerancia bevezetéséért lelkesen ünnepelte őt. VANCZAY revizor azonban mégis kihúzta az újságból ezt a mondatot: amelyet a török uralkodónak a keresztény vallás szabad gyakorlását tárgyaló cikkhez fűzött az újságíró: „Mely Szabadság még sok keresztén Fejedelmeknek alatt, holy fél lábón, holy éppen láb nélkül áll.”

Az eddigiek alapján joggal vetődhet fel az a gondolat, hogy a pozsonyi Magisztrátus kebeléből kijelölt újságrevizorok tevékenysége, azok kicsinysége, és túlzott óvatossága esetleg csak egy helyi hatóság túlzása és a hivatalos iránynál konzervatívabb eljárása volt. Szakirodalmunk egy része azt szokta emlegetni, hogy Magyarországon a cenzúra — tekintettel a rendi és egyházi befolyásra — konzervatívabb volt, mint a bécsi. Ha ez érvényes is volt bizonyos esetekben, a pozsonyi újságenczúra esetében nem erről volt szó. Sőt: az az uralkodótól származó átirat, amely a kancellárián keresztül jutott el a pozsonyi Magisztrátushoz, és amely a pozsonyi újságok túl enyhe cenzúráját — különös tekintettel az erdélyi jobbagyok felkeléséről beszámoló és általában az államot érintő cikkekre — szigorú bírálat tárgyává teszi, nemcsak megismétli az eddigi előírásokat, hanem szigorú büntetéseket is helyez kilátásba az újságszerkesztők számára.

1785. január 3-i keltezéssel átirat érkezett a pozsonyi Magisztrátushoz Bécsből, gr. ESZTERHÁZY Ferenc főkancellártól, amely kizárólag a pozsonyi hírlapokkal foglalkozott. E szerint igen gyakran közölnek a pozsonyi újságlevelek nem megfelelő, főleg az erdélyi mozgalmakra vonatkozó híreket. Ezért öfelsege a Helytartótanács útján elrendelte, hogy e nyilvánosságnak szánt leveleket, kinyomtatás előtt vessék alá a szükséges cenzúrai vizsgálatnak, és ne tűrjenek meg bennük olyasmit, ami a Birodalomra nézve veszélyes lehet, és amit azelőtt a Helytartótanács sem engedett meg publikálni. Ez a legfelsége-sebb rendelkezés minden nyelvű újságra egyaránt vonatkozik. Amíg a Helytartótanáctól megkapják a szükséges utasításokat, figyelmeztessék a kebelbeli revizort és valamennyi pozsonyi újság íróját, hogy öfelsege rendelkezésének engedelmeskedjenek, különben elveszthetik a privilégiumukat.³⁸ A Magisztrátus január 7-i dátummal ellátott levele már nyugtázta is a főkancellár átiratát.³⁹ Nem sokáig váratott magára a Helytartótanács beígért utasítása sem. Január 11-i dátummal indították útnak Budáról azt az átiratot, amelynek tartalma lényegében megegyezett ESZTERHÁZY Ferenc gróf levelével. Bevezetésében emlékezteti a pozsonyi Magisztrátust, hogy az elmúlt év októberében utasították már a pozsonyi revizorokat, gondosan őrködjének azon, hogy az újságokba („Ephemerides”), vagy a nyilvánosságnak szánt

³⁸ PVL — Miss. 1785. jan. (Jan. 3.)

³⁹ PVL — Conc. 1785. N. 13. (Jan. 7.)

levelekbe („publicis Pagellis”) semmi ne kerüljön bele, ami az uralkodó, az állam, a vallás vagy a jó erkölcsök ellen irányul. Őfelsége mégis megfigyelte, hogy különösen a pozsonyi újságok, gyakran nagyon nem megfelelő dolgokat tartalmaznak, főleg a nagy erdélyi zavargások tekintetében. Az uralkodó január 3-i rendelete értelmében az újságokat nem szabad addig kinyomtatni, amíg nem revideálták és cenzúrázták. És nem engedélyezhető olyasmi, ami az ország belső állapotára vonatkozik. E rendelkezést ki kellett terjeszteni az egész országban és a hozzákapcsolt provinciákban, mindegyik újságra és minden nyomdára a privilégiumok elvesztésének terhe alatt.⁴⁰ A pozsonyi Magisztrátus január 24-én foglalkozott a helytartótanácsi átirattal.

Közben befutott gróf PÁLFFY Károlynak, az udvari kancellária tanácsosának is a levele a Magisztrátushoz. Ez még egyszer hangsúlyozza, hogy nemcsak az erdélyi felkelésre, hanem minden olyan hírre vonatkozik a tilalom, ami az állam biztonságát veszélyezteti. Erre nézve is figyelmeztetni kell az újságok íróit és cenzorait.⁴¹ A levél vételét Pozsonyból január 24-én nyugtázták.⁴²

E bécsi intervenciók hatására a pozsonyi újságrevizorok tevékenysége észrevehetően megélnéült, és különösen a szóvátett erdélyi és az „állam biztonságát veszélyeztetni” látszó politikai hírekkel kapcsolatosan egyre szaporodik a kicenzúrázott helyek száma. Az eddig viszonylag enyhébbnek látszó szlovák és magyar újságrevizorok is több kifogásolni valót találnak. A *Pressburger Zeitung* 1785. január 19-i számából pedig sürgősen törlik a HORA-felkelés kapcsán felidézett 1514-es parasztfelkelésre emlékeztető sorokat és DÓZSA György nevét. . .⁴³ A *Magyar Kurir* revizora a lap 1785. január 26-i számából a *Hazánkbeli Történetek* című rovatnak több kis híret kihúzza, noha maga is megállapítja, hogy ezek önmagukban ártatlanoknak látszottak, és engedélyezhetők lettek volna, de mivel az ország belső helyzetével és a román jobbágyfelkeléssel kapcsolatosak, a Helytartótanács legújabb uralkodói rendelete alapján töröltettek ki a referens által. De nem engedélyezte a magyar újságnak *Ausztria*-rovatában a hollandiai háborúval kapcsolatos közleményeit se. Majd a január 29-i számból egy egészen ártatlannak tűnő mondatot cenzúrázott ki, érdekes módon. A kifogásolt mondat így hangzott: „Jaj annak a háznak, ahol a Tehén akar parantsolni a Bikának.” Az indokolás szerint a mondat a jó erkölcsöket sértette. De a magyarázatból kitűnik, hogy itt sokkal inkább bizonyos allegórikus kijelentésről volt szó, amit úgy látszik a revizor VANCsAY Mihály, aki eddig sem bizonyult túl szigorúnak, nem mert ugyan vállalni, de megfejtésével nem is akart bajt zúdítani az újság szerkesztőjére. Ugyanis bizonyos német nőről és magyar férfiről volt az előzményekben szó.⁴⁴

A pozsonyi Magisztrátus február 9-én részletesen válaszolt a Helytartótanács január 11-i rendelkezésére. Igéretet tesznek, hogy a jövőben a revizorok igen tüzetesen fogják átnézni az újságokat, hogy a kifogásolt közlemények meg ne jelenhessenek, és a nyomdász-kiadókat, illetve az újságírókat is figyelmeztetik arra, hogy privilégiumuk elvesztésébe kerülhet a fejedelmet, az államot és a jó erkölcsöket sértő cikkek közlése.⁴⁵ És mégis, a fokozottabb revízió

⁴⁰ PVL — CL 1785. N. 15. (Jan. 11.)

⁴¹ PVL — Miss. 1785. Január. (Jan. 13.)

⁴² PVL — Conc. 1785. N. 87. (Febr. 9.)

⁴³ PVL — Protocollum Magistratuale 1785. 82. 1. (Jan. 24.)

⁴⁴ PVL — Protocollum Magistratuale 1785. 107—108.

⁴⁵ PVL — Cone 1785. N. 87. (Febr. 9.)

ellenére, néhány hónappal később, a Helytartótanács újra panasszal fordul a Magisztrátushoz a magyarországi újságok cikkei miatt. Ezúttal már nem is annyira a híreket magukat, hanem főleg az uralkodó rendeleteivel kapcsolatban közölt glosszákat, interpretációkat és recenziókat kifogásolták, mert ezek állítólag igazságtalanok voltak. E mellett a kifogás ezúttal is kiterjedt arra, hogy olyan témákkal foglalkoznak a lapok, amelyek legkevésbé sem tartoznak az újságokra. Ebből pedig világosan látszik, hogy az újságok cenzúráját és revízióját (sic!) nem végzik kellő figyelemmel.⁴⁶ A Helytartótanács, az uralkodó rendeletére, felszólítja a pozsonyi tanácsot, hogy fordítson gondot a lapok revizorainak munkájára abból a szempontból is, hogy azok a rendelkezések és instrukciók, amelyek bizalmas természetűek, ne kerülhessenek az újság útján nyilvánosságra. Itt is megnyilvánul II. JÓZSEFnek az a törekvése, amelylyel a hivatali titok megőrzését a jozefinista hivatalnokok egyik legfőbb kötelességének tartotta.⁴⁷ Így azonban nagyon szűk térre korlátozódott az a lehetőség, amely az államigazgatás állítólagos szabad bírálata számára rendelkezésre állt. És ezt legjobban a sajtóval kapcsolatos intézkedések bizonyítják. A Helytartótanács átirata még azt a jelentős utasítást tartalmazta, amelynek értelmében a jövőben a Magisztrátusnak valamennyi újságból egy-egy példányt hetenként fel kellett küldenie Budára, a Helytartótanács számára.⁴⁸ Ezzel lényegében kezdetét vette az újságoknak az a szervezett utólagos ellenőrzése, amelyet — miként az eddigiekből kiviláglik — a Helytartótanács, sőt a kancellária és maga az uralkodó kevésbé szervezeten ugyan, de eddig is gyakorolt a pozsonyi újságok és revizorok felett. Ettől kezdve a Magisztrátus hetenként továbbította a Helytartótanács számára a magyar, a német és a szlovák újságnak az előző héten megjelent új számait. A szlovák lap német fordítását is mellékelnie kellett a szerkesztőnek.⁴⁹ E rendelkezés 1787 márciusában ismét módosult. Ettől kezdve ugyanis, az udvari dekretum nyomán a Helytartótanács úgy intézkedett, hogy a pozsonyi újságokból egy-egy példányt az udvar részére is kell küldeni. A gróf NÍCZKY által aláírt levél elrendelte még, hogy a jövőben a Magisztrátusnak egy helyett két példányt kell az újságokból bekérni és továbbítani.⁵⁰ Egy évvel később, 1788 márciusában pedig egy újabb helytartótanácsi rendelet jelent meg, amely már háromra emelte a beküldendő pozsonyi újságpéldányok számát. Ennek értelmében az újságírókat és nyomdászokat felszólították, hogy amint a pozsonyi német és magyar lap a sajtót elhagyta, nyomban küldjenek egy példányt Bécsbe, a magyar és erdélyi udvari Kancelláriának, egyet Budára, a Helytartótanácsnak, és egyet pedig Nyitrára, az ott működő főhivatalnoknak. A lapokat borítékban, minden kísérő-sor nélkül kellett a megadott helyekre elküldeni.⁵¹

A nyolcvanas évek második felében, főleg az erdélyi jobbágyfelkelés, majd a németalföldi mozgalmak és a török háború hatására, tehát egyre szigorúbbá vált a pozsonyi újságok ellenőrzése. A Magisztrátus előzetes cenzúráját 1788-ban már három szerv is felülbíráta, és az uralkodó maga is többször

⁴⁶ Jellemző, hogy az irodalomban eddig is számontartott németalföldi újságokkal szemben alkalmazott és a pozsonyihoz hasonló rendszabályokat csak jóval később, 1787 végén, vezették be. (Vö. SASHEGYI: *I. m.* 144.)

⁴⁷ SASHEGYI: *I. h.* 109.

⁴⁸ PVL — CL 1785. N. 349. (Szept. 27.)

⁴⁹ PVL — CL 1786. N. 32. (Jan. 24.)

⁵⁰ PVL — Miss. 1787. (Márc. 14.)

⁵¹ PVL — CL 1788. N. 88. (Ápr. 19.)

beavatkozott a magyarországi lapok ellenőrzésébe. Az erdélyi felkelés hírei mellett különösen a belpolitikai vonatkozású közlemények közül kifogásoltak sokat, de utóbb már főleg azokat a megjegyzéseket, recenziókat, glosszákat kárhóztatták elsősorban, amelyek az uralkodó rendelkezéseit kommentálták. Mint emlékezetes, II. JÓZSEF már 1784 márciusában hangoztatta: a bécsi újságok jobb, ha csak a rendeletek közlésére korlátozzák tevékenységüket.⁵² Ezt igyekezett, ha egyik helyen sem sok eredménnyel, a magyarországi újságokkal is elérni. Annyi megvalósult, hogy az újságokat számos alkalommal kötelezték arra, hogy az uralkodó rendeleteit közöljék. Így pl. 1785. szeptember 9-én megküldték a pozsonyi Magisztrátusnak a jobbágyrendelet magyar, német és latin nyelvű szövegét, hogy azt az uralkodó rendelkezése alapján, az újságokban jelentessék meg.⁵³ A rendeletek közlése mellett időnként olyasféle hírek közlésére is felszólították a Magisztrátuson keresztül a szerkesztőket, mint amilyennel a Helytartótanácsnak egy 1786 áprilisában kelt átiratában találkozunk. Ez, legfőbb utasításra, annak publikálását rendelte el, hogy ZICHY grófnő Budán milyen jótékonyágot gyakorolt.⁵⁴

A pozsonyi újságírók közül kétségtelenül a legtöbb kifogás TÁLLYAI Dániel, a *Pressburger Zeitung* szerkesztője ellen merült fel. Jórészt ennek is köszönhető, hogy önálló újságalapítási tervét — miként a továbbiak során még látni fogjuk — nem támogatták. Különösen két közleménye váltott ki általános felzúdulást. Az egyik, a *Pressburger Zeitung* 1786. január 28-i számában jelent meg, és II. JÓZSEFnek az általános adózást elrendelő terve közeli megvalósításáról adott hírt. Az uralkodót ezekben a hónapokban valóban intenzíven foglalkoztató kérdésnek a publikálása, mind az udvari, mind pedig a nemesi körökben általános elégedetlenséget váltott ki. A hatóságok a titkos ügyek nyilvánosságra hozása, a rendek pedig a privilégiumuk elleni támadás miatt voltak felháborodva. A szigorú és hosszantartó vizsgálat egyik érdekes része volt az újság cenzorának WINDISCHnek a felelősségre vonása. Ő azzal próbálta mentesíteni magát a hír engedélyezéséért, hogy azt egy dologtalan politikus fejében megfogalmazott agyremnek nevezte. Erre a kancellária még inkább felhőrdült, és ezt a hangot még az indiszkréciójánál is elitélőbbnek találta, hiszen a terv valóban foglalkoztatta az uralkodót.⁵⁵

A másik nagy vihart támasztó közleménye TÁLLYAINAK egy a váci püspökkel kapcsolatos híre volt. Ez a *Pressburger Zeitung* 1786. augusztus 31-i számában jelent meg. TÁLLYAI a hírrel kapcsolatban nem volt hajlandó a revizor kérésének eleget tenni és forrását is tévesen jelölte meg. Ezért a Helytartótanács szigorúan megdorgálta.⁵⁶

TÁLLYAI volt a szlovák újság kiadója is egyben. Több esetben érte dorgálás e lapot is, részben vallási téren kifogásolható cikkei, részben pedig a magyar nemességet sértő kitételei miatt. A *Presspursské Noviny* 1786. 84. számában a „12-szilvafás nemes” kifejezést sérelmezte a Helytartótanács és felhívta az

⁵² GNAU: I. m. 61.

⁵³ PVL — CL 1785. N. 315.

⁵⁴ PVL — CL 1786. N. 150. (Ápr. 1.)

⁵⁵ Ld. WALDAFFEL József: *A hazai hirlap- és folyóiratirodalom történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1930. 55—89. — Az ügynek a pozsonyi városi levéltárban is megtalálhatók az aktái: CL 1786. N. 94, 138, 192 és Conc. 1786. Marc.

⁵⁶ WALDAFFEL: I. h. és PVL — CL 1786. N. 122, 187, 365 és Conc. 1785. Okt. Latinske.

újság és a revizor figyelmét, hogy a jövőben kerülje az ilyesféle „nemzetet” alacsonyító kifejezéseket.⁵⁷

A II. JÓZSEF által elrendelt összeírások során ismét előfordultak olyan népesedési viszonyokkal kapcsolatos adatok publikálása, amilyenre nézve már 1781-ben tilalmat rendeltek el. A Helytartótanács 1787 júniusában felhívta a Magisztrátus figyelmét arra, hogy a magyar újság 32. számában a lakosság számáról közöltek adatokat. Intést kaptak a revizorok, hogy a jövőben ne engedélyezzenek ilyesmit.⁵⁸

A török háború kitörésével kapcsolatban az újságokban mind gyakrabban jelentek meg híradások katonai eseményekről. 1788 végén megtiltják, hogy a magyar és a német újság a hadsereg áthelyezéséről hírt adjon.⁵⁹

A nyolcvanas évek végére tehát így festett az újságokkal kapcsolatos „cenzúrakönnyítés”. A pozsonyi Magisztrátus kijelölt revizorainak előzetes cenzúráján túl a budai, majd a bécsi és a nyitrai államigazgatási szervek és rajtuk keresztül gyakran maga az uralkodó is beleszólt az újságok ellenőrzésébe, és tartalmukkal kapcsolatban számos kifogással élt. Különösen jellemző, hogy noha az 1781-i cenzúrarendelet eltörölte a privilégiumokat, mégis 1785 elején maga II. JÓZSEF a pozsonyi újságkiadókat a privilégium megvonásával fenyegette meg. Gyakorlatban tehát az újságok kiadása terén továbbra is érvényben maradt PATZKÓNak a magyar, LANDERERnek a német és WEBERnek a szlovák újság kiadására szóló kizárólagos joga. A pozsonyi nyomdászok egy évvel később, amikor TÁLLYAI és SZACSVAY új lap indítását tervezték, szintén meg tudták őrizni az ország területére érvényes privilégiumukat. És ebben támogatta őket a bécsi centralizáló abszolútizmus, amely számára, akár Franciaországban a *Gazette* esetében, áttekinthetőbbé és könnyebben ellenőrizhetőbbé vált így a sajtó. Különösen vonatkozott ez a Habsburg birodalmon belül a nem osztrák népek újságaira.

Amikor 1789. június 10-én II. JÓZSEF bevezette az újságbélyeget, és ezzel egy csapásra megriktította és anyagilag erősen megterhelte az újságokat, tulajdonképpen csak annak a gyakorlatnak vonta le a végső következtetéseit, amelyet tíz éven át folytatott a hírlapokkal szemben. Mert nem az uralomra lépésekor kifejezett könnyítések, hanem azok a szavak fejezték ki sajtópolitikájának igazi irányát, amelyeket 1789-ben mondott az újságbélyeg bevezetésével kapcsolatban: „Die Stempelung und die daraus entstehende Belegung der verschiedenen Zeitungen, öffentlichen Tags- und Wochenblätter und sämtlicher Broschüren, dann Komödien, ist allerdings als das wirksamste Mittel einzuführen, die Sudler, die schon seit der bestehenden Pressfreiheit, so viel Unsinn und wenigstens soviel abgeschmacktes Zeug zur Schlande der sogenannten aufkeimenden Nationalliteratur und Aufklärung hervorgebracht haben, künftighin zu mässigen und auch künftighin, dergleichen Schrifteinführung hintenzuhalten.”⁶⁰ E nyilatkozat valóban helyreigazítása volt az uralkodó cenzúrarendelete 7. pontjában található nagyvonalúságának az újságokkal kapcsolatban, amelyet, miként láttuk, uralkodásának gyakorlata sem igazolt.

Az újságbélyeg bevezetése alkalmat adott a magyar újságíróknak is arra, hogy a sajtószabadság kérdésével foglalkozzanak. Már korábban is, főleg 1781 táján hangzottak el nyilatkozatok magyar részről e kérdéssel kapcsolat-

⁵⁷ PVL — CL 1786. N. 576. (Nov. 14.)

⁵⁸ PVL — CL 1787. N. 255. (Jún. 19.)

⁵⁹ PVL — CL 1788. N. 50.

⁶⁰ STRASSER: I. m. 18.

ban. Ezek főleg II. József cenzúrarendelete alkalmából, többnyire reménykedést fejeztek ki egy igazi szólás- és véleménysszabadság megvalósítása iránt. Ezek közül a legjelentősebb BESSENYEI Györgynek a legutóbbi időkig ismeretlen megnyilatkozása volt, amely folyóiratában, 1781-ben látott napvilágot.⁶¹ Ebben, HELVETIUS nyomán a gondolat- és szólásszabadságnak kulcsszerepet tulajdonít a szellemi és a politikai életben egyaránt.

A nyolcvanas évek elején elszaporodó, nagyszámú hízelkedő és személyeskedő a pasquillus-irodalom ellen határozottan fellép, mert azt állítja róla, hogy azt vagy az uralkodó iránti hízelgés, vagy éppen fordítva: a sérelmeket megtorolni kívánó személyes bosszúvágy hozta létre. Szerinte a gondolat- és szólásszabadság az uralkodónak is sokkal hasznosabb, mintha csak a hízelgő írásokat engedélyezi: „Ich glaube die Wahrheit zu sagen — was könnte mich auch zwingen ihren Thron durch Verstellung in einem Staat zu entheiligen, wo einm jeden erlaubt ist zu denken und zu schreiben, was und wie er will . . .” — írja a *Der Mann ohne Vorurtheil* című folyóiratában. Már ebből az idézetből is kitűnik, hogy BESSENYEI sokkal radikálisabb nézeteket vallott a sajtószabadságról, mint SONNENFELSÉK. Hiszen náluk, miként láttuk, szó sem volt mindenre és mindenkire kiterjedő véleménynyilvánítási szabadságról, sőt cenzúrapolitikájuk egyik sarokköve éppen az volt, hogy arra ügyeljenek: bizonyos, nem a széles köröknek való hírek, eszmék, gondolatok, el ne terjedjenek.

Ugyanebben az évben jelent meg Bécsben egy röpirat, amely szintén II. JÓZSEF újságrendeletével kapcsolatban íródott.⁶² A névtelen szerző, akiben részünkről szintén BESSENYEIT gyanítjuk, az *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* című munkájában azokkal a visszaélésekkel foglalkozik, amelyeknek az uralkodó új cenzúrarendelete a forrása.⁶³ A szerző szerint ugyanis a rendelkezés egyeseknél az uralkodó szándékaitól eltérő, vagy azokkal éppen ellentétes tevékenységet eredményezett. Bár a tisztességes sajtószabadság fontos eszköze az előítéletek kiirtásáért és a hasznos eszmék terjesztéséért folyó harcnak, de e jelentéktelen munkák túlzott szaporodása, főleg a vitairatok nagy térhódítása, a szerző szerint, veszélyeket rejt magában éppen a felvilágosodás terjedése szempontjából. A szerző e túlburjánzó, személyeskedő vitairatok által éppen azt a nagy diszkusziót látta veszélyeztetve, amelynek pedig a tudomány és a felvilágosodás szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított. II. JÓZSEF cenzúrarendeletének ezzel a hatásával a következő években a bécsi írók is sokat foglalkoztak. BLUMAUER cikke nyitotta meg a sort, aki *Realzeitung* 1782. évfolyamában szintén foglalkozott a röplapirodalom felduzzadásával, és annak sekélyes színvonalával.⁶⁴ E művekről azt írták, hogy egy nap alatt írták, egy napig olvasták, és egy nap alatt elfelejtették őket. Fő ösztönzőjük csupán az anyagi haszon volt. Úgy látjuk, inkább a kortársak és azon kutatók véleménye jár közelebb a reális értékeléshez, akik nem tulajdonítottak e broszura-áradatnak nagyobb jelentőséget. A közvélemény kialakításában már csak sekélyes tartalmuk miatt sem lehetett jelentős szerepük. Sokkal inkább

⁶¹ A folyóirat eredetiben megvan a British Museum könyvtárában, fényképmásolatban pedig az OSZK-ban. Vö. KÓKAY György: *Bessenyei György ismeretlen folyóirata*. ItK 1967. 1. sz. — Az idézet a folyóirat első számából („Erster Auftritt”) való.

⁶² *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse*. Wien, 1781. 32.

⁶³ Ld. KÓKAY György: *Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról*. Magy. Könyvszle 1966. 2. sz. 167—170. l.

⁶⁴ *Realzeitung* 1782. 40—43. sz. és BLUMAUER—PEZZL: *Die Broschürenflut während des josephinischen Pressfreyheit*. — Josephinische Curiosa. V.

szerepet játszott e téren az időszaki sajtó, amely rendszeres és nemcsak egyszeri megjelenésével, erősebb nyomot hagyott olvasói tudatában. 1787-ben még egy munka jelent meg Bécsben, amely még mindig ezekkel a röpiratokkal foglalkozott, és azt állapította meg róluk, hogy nem a közjót, a sajtószabadság végcélját szolgálják. (*Die heutige Pressfreiheit in Wien*. 1787.)⁶⁵ Ugyanebben az évben látott napvilágot BHRDT már ismertetett munkája, az *Über Pressfreyheit und deren Gränzen* (Züllichau, 1787.), amely balról intézett éles támadást a II. JÓZSEF-féle sajtószabadság korlátozott jellege ellen.

E munkák azonban többnyire csak általánosságban beszéltek gondolat és véleménynyilvánítási szabadságról, külön az újságokkal nem nagyon foglalkoztak. Ennek oka ugyanaz, amiért II. JÓZSEF is elhanyagolta 1781-ben még a sajtót cenzúra-rendeletében: az újságokat ekkor még csak híreket referáló orgánumoknak tekintették, és nem véleménynyilvánító eszköznek. De éppen ennek az évtizednek a során változik át a referáló sajtó Európa sok országában, és nyomul be a hírek közé az elmélkedés és véleménynyilvánítás. Láttuk, hogy II. JÓZSEF és cenzúra-gyakorlata e fejlődést nem fogadta nagy lelkesedéssel, sőt maga az uralkodó inkább csak rendeleteket közlő orgánumokat kívánt magának.

A magyar újságok írói azonban akiket meglehetősen próbára tett a jozefinista újságenczúra aprólékoskodó szórászhasogatása, érthető sóvárgással tekintettek az angliai szabadabb sajtóviszonyok felé. A *Magyar Hirmondó* utóda, a Pestre költözött magyar újság, a *Magyar Merkur* 1789 júliusában, a francia forradalom küszöbén, az újságbélyeggel kapcsolatban arra emlékeztetett, hogy újságbélyeg volt éppen Angliában is. De ott: „szabad az országlás ellen és a Ministerek ellen írni, a nélkül, hogy számadásra vonattassék valaki.” Irigykedve gondolnak az angol lapok helyzetére: „Millyen szabadsággal élnek annak kiadói és írói, akik senkinek nem adnak számat írásaikról, és senki sem írja eleibek, mit légyen szabad írni, mit nem.”⁶⁶

Ha II. JÓZSEF évtizede magyarországi hírlapenczúrájának részletes áttekintése után nem is beszélhetünk tovább „szabadabb szellemben kezelt cenzúrá”-ról, és „kizárólagos privilégiumok megszüntetése”-ről az újságok esetében, sem pedig „könnyen kiadott lapengedélyek”-ről, hangsúlyoznunk kell azért azt is, hogy e korszak mégis fontos szerepet játszott időszaki sajtónk megindulása szempontjából. Ha a jozefinista újságenczúra, különösen az erdélyi parasztfelkelés hatására, egyre szigorúbb és különösen politikai téren egyre kevésbé engedékeny is lett, mégis lehetőség nyílt ez alatt az idő alatt arra, hogy nemzeti nyelvű újságírásunk megvesse a lábát, hogy azután már többé ne is hiányozzék szellemi és politikai életünk fontos tényezői közül. És mivel időszaki sajtónk indulása éppen egybeesett az európai hírlapirodalomnak a referáló-fázisából egy magasabb rendű, véleményt is nyilvánító korszakába való átfejlődésével, nem csoda, ha ezeket az új vonásokat már felfedezhetjük rajta. A politikai kérdésekkel kapcsolatos szigorú ellenőrzés mellett — hiszen, mint láttuk, egyáltalán nem volt szó arról, hogy a vélemények szabad harcát minden téren engedték volna kibontakozni — időszaki sajtónk a véleménynyilvánítás lehetőségével sokkal inkább tudott élni a jozefinista törekvésekkel megegyező reformokkal kapcsolatban, és az ezeken túl növvő, de a nemzeti nyelv, irodalom és kultúra területére korlátozódó kérdésekben.

⁶⁵ *Die Mysterien der Aufklärung*. Mainz, 1869. 94—95.

⁶⁶ *Magyar Merkur* 1789. júl. 8. 422—423.

GYÖRGY KÓKAY: DIE PRESSBURGER ZEITUNGSCENSUR ZUR ZEIT JOSEFS II.

Die Studie will die Geschichte der josefinischen Zeitungszensur mit neuen Forschungsbeiträgen ergänzen. Verfasser beschreibt die Organisation und Tätigkeit der Pressburger Zeitungszensur zur Zeit JOSEFS II., indem er Materialien des Pressburger Stadtarchivs (Mestky Archiv, Bratislava), die in der Fachliteratur bis jetzt noch nicht benützt worden sind, beschreibt und dadurch ältere Ansichten über die josefinische „Pressefreiheit“ aus mehreren Gesichtspunkten richtigstellt. Das so gewonnene Bild über die Zensur deutscher, ungarischer und slowakischer Pressburger Zeitungen am Ende des 18. Jh. stimmt mit neueren Forschungsergebnissen überein, die von der sowohl von konservativer als auch von liberaler Seite her unvoreingenommenen neuen Geschichtsforschung der josefinischen Epoche erzielt wurden.

Die von JOSEF II. 1781 erlassenen Zensur-Bestimmungen erhalten zwar hinsichtlich der Zeitungen und Zeitschriften scheinbare Erleichterungen, die Ausübung des Zensurrechtes zu Pressburg im josefinischen Jahrzehnt beweist aber, dass der König nicht grundsätzlich von den strengen Zensurprinzipien abwich, die früher SONNENFELS in seinen *Grundsätzen der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft* niedergelegt hatte. Es trifft zwar zu, dass JOSEF II., als er die Regierung übernahm, die Zeitungszensur dem Bereich des Wiener Zensuramtes entthob und sie den einzelnen Landesstellen übergab, es blieb aber — wie uns das Pressburger Beispiel beweist — sowohl die vorhergehende Zensur, als auch oft die nachfolgende strenge Revision vielfach den zentralen Regierungsstellen, ja oft selbst dem König beibehalten.

Mit der Revision der ungarischen, deutschen und slowakischen Zeitungen wurde erst in Pressburg ein Mitglied der königlichen Statthaltereie, dann als 1784 die Statthaltereie nach Ofen umzog, ein Patrizier des Magistrats beauftragt. Der Magistrat erhielt viele ausführliche Verordnungen, die die Wichtigkeit der Zensur, besonders die der Zeitungszensur betonten. Wie SONNENFELS, wollten auch die Verfasser dieser Schriften, kein Werk, keinen Zeitungsartikel drucken lassen, die den König, den Staat, die Religion und die „guten Sitten“ gefährden könnten.

Besonders streng wurde die Pressburger Zeitungszensur und das Verhalten der kontrollierenden Zentralstellen den Zeitungen gegenüber nach dem Siebenbürger Bauernaufstand von 1784. Selbst der König gab seiner Rüge Ausdruck, weil die Pressburger Zeitungen auch „nicht angemessene“ Nachrichten über den Aufstand brachten. Auch die Hofkanzlei intervenierte oft beim Pressburger Magistrat wegen in Pressburger Blättern abgedruckter Beiträge, die „die Staatssicherheit gefährden“. Obwohl infolge dieser Einwände die Tätigkeit der Pressburger Zensur — wie es vom *Protokoll* des Magistrats bezeugt wird — immer strenger wurde und aus den Zeitungen immer mehr Artikel gestrichen wurden, liessen die Anschuldigungen gegen die Pressburger Zeitungen nicht nach, und selbst der Herrscher hat den Magistrat durch die Statthaltereie zurechtgewiesen, die Zeitungsrevision sorgfältiger auszuführen und je ein Exemplar sämtlicher Zeitungen wöchentlich, nachträglich der Statthaltereie und der Hofkanzlei zuzuschicken.

Ausser Nachrichten über den Bauernaufstand in Siebenbürgen wurden die Kommentare zu den königlichen Erlässen gerügt. Wie aus den Schriften der Pressburger Zensurstelle ersichtlich, wollte JOSEF II. die Tätigkeit der Zeitungen darauf beschränken — wie er das 1784 auch zum Ausdruck brachte —, die königlichen Verordnungen unkommentiert abzudrucken.

Die ungarischen Zeitungen wollten aber immer weniger diese Rückentwicklung zu bloss Nachrichten und Erlässe hintereinander abdruckenden Mitteilungsblättern mitmachen. Gegen Ende des josefinischen Jahrzehntes, besonders als zur Zeit der türkischen Kriege und der niederländischen Aufhebung die Opposition ihren Siedepunkt erreicht hatte, sehnten die ersten ungarischen Journalisten bereits offen nach der breiteren englischen Pressefreiheit und haben sich jenen angeschlossen, die von radikaler Seite her die Schranken der josefinischen „Pressefreiheit“ bekämpft haben.